

Poëzie

voor
iedereen

Inhoudsopgave

<i>Voorwoord</i>	2
<i>Inleiding</i>	3
<i>Aansluiting op het montessorimateriaal</i>	3
<i>Aansluiting bij de kerndoelen</i>	3
<i>Verantwoording</i>	5
De taal- en leesontwikkeling volgens Maria Montessori	5
Aansluiting op het taalmateriaal.....	7
Verantwoording onderbouw.....	8
Verantwoording middenbouw.....	10
Verantwoording bovenbouw.....	12
<i>Overzicht van de werkjes</i>	13
Beschrijving materiaal.....	14
Onderbouw	14
<i>Voorwerpen die rijmen bij elkaar zoeken</i>	14
<i>Foto's die rijmen bij elkaar zoeken</i>	15
<i>Associëren met plaatjes</i>	16
<i>Dominospel met rijmende woorden</i>	17
<i>Rijmwoorden bij elkaar zoeken</i>	18
<i>Kettingassociaties met plaatjes</i>	20
Middenbouw.....	21
<i>Kwartet rijmwoorden</i>	21
<i>Rijmwoorden bij elkaar zoeken</i>	23
<i>Handleiding poëziebak (middenbouw)</i>	25
<i>Poëziebak middenbouw</i>	27
<i>Gedicht in stukjes</i>	29
<i>Taalsymbolen met gedichten</i>	30
<i>Zinsontleding met gedichten</i>	31
Bovenbouw.....	32
<i>Handleiding poëziebak (bovenbouw)</i>	32
<i>Poëziebak bovenbouw</i>	34
<i>De voorbereide omgeving</i>	35
<i>Onderbouw</i>	35
<i>Middenbouw</i>	35
<i>Bovenbouw</i>	36
<i>Bundels, verzen en gedichten voor kinderen</i>	37
Onderbouw	37
Middenbouw.....	37
Bovenbouw.....	37

Voorwoord

Ik voel me ozo heppie
Zo heppie deze dag,
En als je vraagt: wat heppie
Als ik eens vragen mag,
Dan zeg ik: hoe wat heppie,
Wat hebik aan die vraag,
Heppie nooit wat hebbieje
Dat hep ik vandaag?

Joke van Leeuwen – Heppie

Zo voel ik me vandaag als uitgever: heppie!!!
Ik hoop dat de kinderen zich ook zo zullen voelen als ze met 'Poëzie voor iedereen' mogen werken.
Nu even niet de rode streep van mees of juf door het woord heppie.
Neen, gewoon heppie mogen zijn over de prachtige gedichten die je kunt lezen.
Heppie mogen zijn met de gedichten die je zelf schrijft.
Heppie omdat je werkelijk met de taal mag spelen.
Heppie omdat het helemaal van jezelf is.
Heppie omdat je dat weer met anderen kunt delen.

Daar word ik nu heppie van!

Jos Werkhoven
Uitgever

Inleiding

Montessori hechtte een grote waarde aan poëzie. In de tijd van Montessori had poëzie een belangrijker plaats binnen het onderwijs. Nu zie je in de scholen nog maar weinig kinderen aan poëzie werken. Poëzie is een onderbelicht deel van het taalonderwijs op de scholen; de montessorischool is daar geen uitzondering in.

Dat poëzie zo weinig aandacht krijgt, vinden wij erg jammer, omdat poëzie wel zeker belangrijk is voor de ontwikkeling van kinderen. Poëzie maakt het taalonderwijs levendiger en creatiever.

Daarom hebben wij besloten om zelf een ontwikkelingslijn te maken voor poëzie. Wij zien dit als een belangrijke verrijking van de taalontwikkelingslijn.

Aansluiting op het montessorimateriaal

Aangezien er nog geen ontwikkelingslijn voor poëzie bestond, is deze lijn gebaseerd op de taalontwikkelingslijn. Het is daar een verrijking van. Het is een op zichzelf staande lijn, omdat ermee gestart kan worden zonder dat er met de taalontwikkelingslijn begonnen is. Bij een aantal verwerkingen is het noodzakelijk om bepaalde vaardigheden te beheersen van het taalmateriaal, zoals leeswerkjes, leeszinnen, taalsymbolenkist, zinsontledingstabel en het materiaal voor communicatie en expressie. In de beschrijving van de verwerkingen is te vinden waar het montessorimateriaal gebruikt wordt in de poëzieontwikkelingslijn.

Aansluiting bij de kerndoelen

Op de volgende kerndoelen sluit de poëzieontwikkelingslijn aan:

Mondeling taalonderwijs		
<i>Kerndoel</i>	<i>Bouw</i>	<i>Materiaal poëzieontwikkelingslijn</i>
1 De leerlingen leren informatie te verwerven uit gesproken taal. Ze leren tevens die informatie, mondeling of schriftelijk, gestructureerd weer te geven.	Middenbouw	Poëziebak informatiekaarten en gedichten van dichters.
	Bovenbouw	Poëziebak informatiekaarten, gedichten van dichters en opdrachten bij verschillende dichters.
Schriftelijk taalonderwijs		
<i>Kerndoel</i>	<i>Bouw</i>	<i>Materiaal poëzieontwikkelingslijn</i>
4 De leerlingen leren informatie te achterhalen in informatieve en instructieve teksten, waaronder schema's, tabellen en digitale bronnen.	Middenbouw	Poëziebak dichtvormen.
	Middenbouw	Poëziebak informatiekaarten en gedichten van dichters.
	Bovenbouw	Poëziebak informatiekaarten, gedichten van dichters en opdracht bij verschillende dichters.

5 De leerlingen leren naar inhoud en vorm teksten te schrijven met verschillende functies, zoals: informeren, instrueren, overtuigen of plezier verschaffen.	Middenbouw	Poëziebak dichtvormen.
	Middenbouw	Poëziebak gedichten van kinderen.
	Bovenbouw	Poëziebak opdrachtkaarten bij verschillende poëziekaarten.
	Bovenbouw	Poëziebak gedichten van kinderen.
9 De leerlingen krijgen plezier in het lezen en schrijven van voor hen bestemde verhalen, gedichten en informatieve teksten.	Alle bouwen	Alle werkjes.
Taalbeschouwing, waaronder strategieën		
<i>Kerndoel</i>	<i>Bouw</i>	<i>Materiaal poëzieontwikkelingslijn</i>
11 De leerlingen leren een aantal taalkundige principes en regels. Zij kunnen in een zin het onderwerp, het werkwoordelijk gezegde en delen van dat gezegde onderscheiden. De leerlingen kennen <ul style="list-style-type: none"> • regels voor het spellen van werkwoorden; • regels voor het spellen van andere woorden dan werkwoorden; • regels voor het gebruik van leestekens. 	Middenbouw	Poëziebak dichtvormen.
	Middenbouw	Taalsymbolen en zinsontleding.
	Middenbouw	Gedicht in stukjes: zinnen van gedichten in de juiste volgorde leggen.
	Bovenbouw	Poëziebak voordrachtslezen.

Verantwoording

Deze ontwikkelingslijn heeft veel aansluitingspunten met de taal- en leesontwikkeling. Om daar een duidelijk beeld van te geven volgt hieronder de taal- en leesontwikkeling volgens Maria Montessori. Dit stuk ondersteunt de keuze voor de verwerkingen en de plaats daarvan in de ontwikkelingslijn.

De taal- en leesontwikkeling volgens Maria Montessori

Montessori hechtte een grote waarde aan taal. In de boeken die Montessori geschreven heeft, schrijft ze het volgende over taal.

Door de taal voegen de mensen zich samen tot een sociale groep. Taalontwikkeling is buitengewoon belangrijk voor het verkrijgen van cultuur. De taalontwikkeling hangt samen met de ontwikkelingsfases waar een kind in zit.

Volgens Montessori moet aan de taalontwikkeling de spreekontwikkeling voorafgaan. Lezen, spreken en schrijven hebben elk hun eigen functie. Toch zijn ze ook alledrie sterk met elkaar verbonden.

De spreekontwikkeling begint niet met het aanvankelijk spreken van de kleuter. De gevoelige periode voor de vorming van zijn spraakmechanisme ligt al veel vroeger. Als baby absorbeert het al klanken die het hoort. Met ongeveer zes maanden gaat het kind zelf geluiden maken. In de absorberende periode voor taal ontwikkelt het kind vanuit klanken die het hoort een volwaardig taalsysteem.

Als het kind één jaar oud is zegt het zijn eerste woorden. Met anderhalf jaar ontdekt het kind dat een voorwerp een naam heeft. Aan het eind van het tweede jaar gaat het kind verschillende woordsoorten gebruiken.

Na het tweede jaar maakt het kind gebruik van verschillende woordsoorten. Het kind ontdekt dat taal een communicatieve functie heeft. Er ontstaat een honger naar nieuwe woorden en alles wat met taal te maken heeft, zoals liedjes en boekjes.

De nieuwe periode duurt van twee en een half tot vijf jaar. In deze tijd neemt het kind een grote schat van woorden op en vervolmaakt het weergeven in zinnen. De kleuters krijgen belangstelling voor rijmen.

Lezen, voorlezen, gedichtjes, klankversjes, spelletjes met taal en rijmen krijgen een andere functie. In plaats van het receptief opnemen, gaat het kind nu actief met taal aan de slag. Het kind bedenkt zelf nieuwe woorden en krijgt gevoel voor ritme en rijm. De taalontwikkeling komt van een onbewuste in een bewuste fase.

Het is belangrijk dat de taal kan stromen, dat het kind zich vrijelijk kan uiten. De vrije uiting van woorden is goed voor zijn taalontwikkeling. De meeste kinderen beginnen belangstelling te tonen voor geschreven taal. Eerst krijgen de kinderen een zintuiglijke introductie tot het lezen en schrijven. De kinderen werken met de schuurpapierenletters.

“Door de vorm van de schuurpapierenletters te zien, te voelen en deze tegelijkertijd te verklanken, legt het kind het letterbeeldvast d.m.v. de gezichts-, tast-, spier-, en gehoorzin. Zo koppelt het kind de klank van de letter aan de vorm van de letter.”

“Als het kind de letters ziet en herkent, dan leest het, voelt het kind de letter na, dan schrijft het.”

Het kind begint dus met het lezen en schrijven tegelijk te leren. Later worden deze twee zaken gescheiden.

Als het kind een aantal letters kent, dan gaat het kleine woordjes leggen met de letterdoos. Het kind denkt en doet, maar is nog niet bezig met lezen; het schrijft! Lezen en schrijven zijn gebaseerd op het feit dat een klank wordt aangeduid door een teken en omgekeerd. Als het kind een naam herkent uit het verbinden van lettertekens, dan kan het lezen. Als de ‘leeshonger’ gewekt is, dan is het de taak van de leidster om allerlei opdrachten te maken.

De leidster hangt leesmateriaal langs de muren op kinderhoogte. Het leesmateriaal kan bestaan uit gedichtjes, raadsels etc. Langzamerhand komt de belangstelling voor lezen. Een begin met lezen wordt gemaakt in de onderbouw en gaat verder in de middenbouw.

“De kinderen die de boeken met plezier schenen te lezen, begrepen de betekenis der verhalen niet.”

Naar aanleiding hiervan heeft Maria Montessori leeszinnen ontwikkeld. Montessori ontdekte dat de schrijftaal en het gesproken woord niet bij elkaar horen. Ze ontdekte dat een zin slecht begrepen werd, als deze volkomen van de spreektaal werd losgemaakt. De ervaring die Montessori heeft opgedaan, is dat zelf samenstellen van zinnen vooraf moet gaan aan het lezen met begrip, zoals het schrijven van woorden voorafgaat aan het lezen ervan. Ook de betekenis van een zin moet worden begrepen in stilte en niet hardop. Hardop lezen is volgens Montessori veel ingewikkelder. Kinderen moeten dan twee mechanismen beheersen, namelijk de schrijftaal en de uitspraak.

Een vijfjarige beheerst de taal over het algemeen voldoende om gesprekken vrijwel volledig te kunnen begrijpen. De betekenis van sommige woorden zijn nog onbekend. Het kind kan het meeste begrijpen omdat hij de taal in de context opneemt. Er is hier sprake van begrijpend luisteren. Het kind is gevoelig voor woordgrapjes. Het begint met de taal te spelen. Taalspelletjes zijn heel populair. Het kind is geïnteresseerd in het raden van woorden.

“In de periode van vijf tot tien jaar is het kind sensitief voor taal. Uit gehoorde klanken en geschreven woorden ontwikkelt het kind het gehele taalsysteem. Betekenissen ontleent het kind aan de dingen die het meemaakt in zijn omgeving. Maar andersom kan het ook: de dingen uit zijn omgeving krijgen een nieuwe betekenis door de taal, het kind kan ermee ‘spelen’.”

In de leeftijdsfase van zes tot negen jaar is de aandacht meer gericht op de structuur en verfijning van de taal. Er zijn hierbij vier taalgebieden te onderscheiden: horen – spreken en lezen – schrijven. De nadruk ligt in deze leeftijdsfase op de geschreven taal. Als het kind leert lezen en schrijven gaat een nieuwe wereld voor hem open; boeken, televisie, de computer, alles krijgt een betekenis.

“De ervaring heeft ons geleerd, dat de gedichten een bron van vreugde aan nog jonge kinderen van ongeveer zeven jaar, kunnen geven.”

“Een nieuwe activiteit gaf het ordenen van gedichten; in mapjes verzamelden de kinderen gedichten van dezelfde dichter(es), die ze eerst overschreven.”

“Op de Montessori scholen zijn geen stapels gelijke leesboeken; we hebben in elke groep een kleine bibliotheek, waarvan geldt; “Elck wat wils”. Verhalen, gedichten, reisbeschrijvingen, historische of biologisch boeken kunnen vrij gekozen en geraadpleegd worden. De kinderen hebben boeken om zichzelf te ontwikkelen, om wetenswaardigheden te vergaren, maar ook om te genieten.”

In de leeftijd van 9 tot 12 jaar wordt de taal geperfectioneerd. Het kind begrijpt dat taal aan bepaalde regels moet voldoen. Taal dient als informatiebron en is een belangrijk aspect van communicatie. Meisjes beginnen nu te communiceren over zichzelf, jongens communiceren over andere zaken.

Taal kan nu ook overdrachtelijk gebruikt worden. Kinderen leren in deze leeftijdsperiode omgaan met beeldspraak en metaforen en later ook met spreekwoorden. Ze leren de taal aan te passen aan verschillende situaties en ontwikkelen hun eigen taalcultuur.

Aansluiting op het taalmateriaal

Het doel van montessorimateriaal in het algemeen is:

“het kind te helpen bij zijn ontwikkeling door hem een omgeving te bieden, die de zelfwerkzaamheid bevordert, zodat het kind via eigen activiteit tot ontplooiing van zijn persoonlijkheid kan komen.”

Het ontwikkelingsmateriaal is bedoeld om het kind te helpen bij de ontdekking van zijn eigen mogelijkheden. Het schrijven en lezen wordt in het montessorimateriaal geïntegreerd aangeboden.

Poëzie kan goed aansluiten op het taalmateriaal van Montessori. Het taalmateriaal wat zich in de middenbouw bevindt, zijn meestal de taaldozen en taalsymbolen, het pijlenmateriaal en de leeskast. Ook zijn meestal de stempelletters nog te vinden in de klas. De kinderen kunnen met deze materialen op een poëtische manier aan de slag gaan.

Verantwoording onderbouw

Voorwerpen die rijmen bij elkaar zoeken

Deze ontwikkelingslijn begint bij het bij elkaar zoeken van voorwerpen die op elkaar rijmen. Dit werkje is als startactiviteit gekozen; u staat natuurlijk vrij een andere startactiviteit te kiezen.

In een montessoriklas in de onderbouw zijn vaak verschillende werkjes te vinden, waarbij voorwerpen op een kleedje gelegd worden. De naam van het voorwerp wordt in letters ernaast gelegd.

Bij deze verwerking gaat het er om dat de kinderen de benaming van het voorwerp kennen en een ander voorwerp, waarvan de benaming rijmt op het eerste voorwerp, bij elkaar kunnen leggen. Dit is een oefening die gedaan kan worden voordat een kind kan lezen of schrijven. Op deze manier kunnen al vrij jonge kinderen oefenen met rijmen. Dat sluit goed aan op de gevoelige periode voor rijmen: deze kan eerder beginnen dan dat een kind kan lezen of schrijven. Het kind krijgt interesse voor gedichten, versjes, liedjes, rijmen, etc. Met dit werkje kan daar goed op aangesloten worden.

Foto's die rijmen bij elkaar zoeken

Na de voorwerpen die rijmen bij elkaar te zoeken, komt het werkje waarbij de kinderen foto's die rijmen bij elkaar moeten zoeken. De opzet van het werkje is hetzelfde als bij de voorwerpen, alleen zijn die vervangen door foto's. De voorwerpen staan voor de foto's in de ontwikkelingslijn, omdat voorwerpen jonge kinderen in eerste instantie meer aanspreken dan plaatjes. Voorwerpen zijn het meest duidelijk en het kind kan het voorwerp voelen en aanraken. Het woord komt daardoor meer tot leven. Bij de foto's is gekozen voor foto's van afbeeldingen van de werkelijkheid, zodat de foto's zo waarheidsgetrouw mogelijk zijn.

Associëren met foto's: wat hoort bij elkaar?

De lijn van associëren staat los van de lijnen van rijm en voordragen. Associëren is een voorbereidende oefening op het zelf maken van gedichten. Aangezien dat ook voorkomt in de taalontwikkelingslijn, staat het op deze plek in de onderbouw. Associëren met kinderen kan al gestart worden in de onderbouw. De kinderen kunnen al heel goed onderscheid maken tussen bepaalde onderwerpen en bepalen welke foto bij welk onderwerp hoort. In dit werkje zoeken de kinderen verschillende foto's die in bepaalde seizoenen voorkomen bij elkaar. Voordat de kinderen kunnen lezen, is het mogelijk om dit werkje te doen. Het kan daarom worden aangeboden voor het bij elkaar zoeken van rijmwoorden en het dominospel, waarbij de kinderen korte woordjes moeten kunnen lezen.

Dominospel met rijmende woorden en afbeeldingen

Om dit werkje te kunnen doen, moeten de kinderen woordjes kunnen lezen. Er is een combinatie gemaakt van woord en beeld. Een afbeelding op een foto rijmt op een woord. Het rijmende woord en beeld moet naast elkaar gelegd worden. Door alle juiste rijmwoorden/beelden naast elkaar te leggen ontstaat een cirkel. Het dominospel is voor de beginnende lezers. Het bevat daarom alleen klankzuivere woorden.

Rijmwoorden bij elkaar zoeken

Het werkje 'rijmwoorden' bestaat uit drie delen:

1. Rijmwoorden 1. Woordjes met dezelfde uitgang (3verschillende uitgangen)
2. Rijmwoorden 2. Woordjes met dezelfde uitgang (4verschillende uitgangen)
3. Rijmwoorden 3. Korte woordjes bij elkaar zoeken(2 woordjes)

Onderdeel 1:

In dit werkje moeten woorden met dezelfde uitgang bij elkaar gelegd worden, woorden die rijmen. Er zijn geen plaatjes opgenomen in dit werkje, het bevat alleen klankzuivere woorden.

Onderdeel 2:

Dit werkje is bijna gelijk aan onderdeel 1. In dit werkje moeten weer woorden met dezelfde uitgang bij elkaar gelegd worden, woorden die rijmen. Ook zijn er geen plaatjes opgenomen in dit werkje. Het verschil is dat er vier verschillende uitgangen zijn bij de woorden en dat één daarvan niet klankzuiver is. Het past daarom na onderdeel 1 in de ontwikkelingslijn.

Onderdeel 3:

Na onderdeel 2 komen korte woorden die bij elkaar gezocht moeten worden. Het gaat om woorden van maximaal zes letters. Sommige woorden zijn niet klankzuiver en daarom past dit werkje na onderdeel 1 of 2.

Kettingassociaties met plaatjes

Aansluitend op het associëren met plaatjes is de kettingassociatie met plaatjes. De kinderen moeten bij dit werkje weten hoe je moet associëren, maar we gaan een stapje verder. De kinderen moeten in staat zijn om een ketting van associaties te maken. Voor hele jonge kinderen is dit moeilijk, daarom kan dit werkje wat later worden aangeboden.

Verantwoording middenbouw

Kwartet rijmwoorden

Het kwartetten is een activiteit die middenbouwers graag doen. De meeste kinderen zullen dus al bekend zijn met de regels van het kwartetspel. De kinderen hebben houvast aan de plaatjes die zijn toegevoegd aan het kwartetspel. Op deze manier is het spel ook te doen door kinderen die nog niet zo snel lezen. De gebruikte woorden zijn klankzuiver, daarom past het kwartet voor de rijmwoorden in de onder- en middenbouw.

Woorden – zinnen die rijmen

Er zijn twee werkjes:

1. Langere woorden die rijmen bij elkaar zoeken
2. Zinnen die rijmen bij elkaar zoeken

Onderdeel 1:

Dit onderdeel sluit aan op het derde onderdeel van rijmwoorden bij elkaar zoeken uit de onderbouw. De kinderen moeten langere woorden die rijmen bij elkaar zoeken. De kinderen in de middenbouw ontwikkelen over het algemeen in een behoorlijk tempo hun leesvaardigheden en zijn daarom in staat om langere woorden te lezen. De woorden in dit werkje zijn niet allemaal klankzuiver. De kinderen hebben daar in de onderbouw al kennis mee gemaakt.

Onderdeel 2:

In dit werkje moeten de kinderen korte zinnen kunnen lezen en de rijmende zinnen bij elkaar leggen. Het komt daarom vanzelfsprekend na het lezen van langere woorden. Door deze zinnen bij elkaar te leggen worden de kinderen voorbereid op het werkje 'gedichten in stukjes' dat verderop in de middenbouw aangeboden kan worden. Doordat ze ook zelf een zin die rijmt gaan verzinnen, maken ze kennis met het zelf bedenken van rijmende woorden. Dit is een vaardigheid die nodig is bij de poëziebak die ook later in de middenbouw een plek krijgt.

De poëziebak

De Poëziebak komt na het rijmwoordenkwartet, omdat kinderen eerst goed moeten kunnen lezen en schrijven voordat ze met de meeste dichtvormen verder kunnen.

De bak bestaat uit vier onderdelen:

1. Dichtvormen: limerick, naamdicht, elfje, rondeelopbouwgedicht, klankgedicht, cijfergedicht, nonsensgedicht, raadselgedicht en haiku.
2. Informatiekaarten en gedichten van dichters.
3. Taalsymbolen - zinsontleding
4. Gedichten van kinderen (zelf samen te stellen door de kinderen)

Onderdeel 1, dichtvormen:

In de poëziebak zitten tien verschillende dichtvormen. Twee daarvan, limerick en het cijfergedicht, zijn meer geschikt voor de bovenbouw. Toch staan ze in de poëziebak voor de middenbouw omdat er altijd kinderen zijn die meer uitdaging nodig hebben. Voor deze kinderen is het maken van een limerick en het cijfergedicht erg interessant. In de bovenbouw is het handig om de limerick en het cijfergedicht weer terug te laten komen.

In de poëziebak zit geen volgorde van moeilijkheid, omdat de moeilijkheidsgraad van de gedichten per kind verschillend kan zijn.

Onderdeel 2, informatiekaarten en gedichten van dichters:

Kinderen in de middenbouw zijn dol op feiten en ze vinden het leuk om deze feiten te onthouden. De informatiekaarten van dichters sluiten hier goed op aan. De kinderen kunnen de informatie die op de kaart staat goed bestuderen. Ook zitten er gedichten van dichters in de poëziebak. De kinderen kunnen uit deze gedichten inspiratie halen.

Onderdeel 3: taalsymbolen – zinsontleding:

Na het werkje 'gedicht in stukjes' kan de verwerking met de taalsymbolen worden aangeboden. Door die verwerking weet het kind al dat een gedicht uit verschillende regels bestaat. Deze regels kunnen ze nu ook gaan benoemen. Het kind moet bekend zijn met de werkwijze van de taalsymbolenkist 1.

Na het werkje taalsymbolen komt de verwerking met de zinsontledingstabel. Het kind moet het werken met de zinsontledingstabel goed beheersen, voordat het kind met dit werkje kan beginnen.

Op het gebied van taal is er bij een middenbouwer een bijzondere gevoeligheid voor de woordvervoeging en zinsopbouw. Om deze reden wilden wij graag ook kinderen de kans geven om op het gebied van poëzie aan zinsontleding te doen.

Dit materiaal kan ook in de bovenbouw aangeboden worden, de bovenbouwer werkt dan bijvoorbeeld met de taalsymbolenkist 2.

Onderdeel 4:

Het is goed voor de ontwikkeling van kinderen als de kinderen ook werk van henzelf uitzoeken en bewaren. Kinderen in de middenbouw kunnen al goed en netjes werken. De poëziebak krijgt hierdoor een persoonlijk tintje. Kinderen krijgen hierdoor het gevoel dat ze ook zelf dichter kunnen zijn/worden. Daarnaast is het ook leuk om aan de ouders te laten zien. De eigen gedichten is het derde onderdeel van de poëziebak omdat de kinderen hiervoor kennis hebben kunnen maken met verschillende dichtvormen en inspiratie op hebben kunnen doen bij de informatiekaarten en gedichten van dichters.

Gedicht in stukjes

Het werkje 'gedicht in stukjes' kan aangeboden worden als het kind met de poëziebak is begonnen. De kinderen moeten voor dit werkje eerst al veel gedichten gelezen hebben. Ze moeten ook verschillende dichtvormen kennen, omdat dit helpt bij het op de goede volgorde leggen van de zinnen. In de poëziebak leren de kinderen verschillende dichtvormen en lezen de kinderen veel gedichten.

Verantwoording bovenbouw

De poëziebak:

De poëziebak in de bovenbouw is een vervolg op de poëziebak uit de middenbouw. De kinderen kennen nu verschillende dichtvormen. Ze kennen al een paar dichters en hebben al veel gedichten gelezen. De poëziebak in de bovenbouw gaat verder met de kennis die de kinderen hebben opgedaan in de middenbouw.

De poëziebak bestaat uit:

1. Informatiekaarten en 'aan het werk' kaarten bijverschillende dichters.
2. 'Aan het werk' kaarten bij verschillende gedichten.
3. Voordragen van gedichten.
4. De dichter en de beeldend kunstenaar.
5. Gedichten van kinderen (zelf samen te stellen door de kinderen).

Onderdeel 1:

Dit onderdeel is een uitbreiding op de informatiekaarten van de poëziebak middenbouw. Sommige informatiekaarten gaan over dezelfde dichters die ook in de middenbouw poëziebak staan. Deze kaarten zijn uitgebreid met meer informatie over die dichter. Er zitten ook informatiekaarten bij die over dichters gaan waar de kinderen waarschijnlijk nog niets van weten.

Onderdeel 2:

In de middenbouw hebben de kinderen al begrijpend lezen gehad. In de bovenbouw gaat het begrijpend lezen verder. De 'aan het werk' kaarten bij verschillende gedichten sluiten hierop aan. Dit werkje komt na onderdeel 1 omdat de kinderen informatie op moeten zoeken over de dichters en kunstenaars én een gedicht echt moeten begrijpen.

Onderdeel 3:

In de meeste bovenbouwen staat het materiaal voor communicatie en expressie. De 'aan het werk' kaarten over voordrachtslezen sluiten aan op dit materiaal. Met deze 'aan het werk' kaarten gaan ze poëzie voordragen.

Onderdeel 4:

In deze opdracht is een koppeling gemaakt tussen gedicht en beeld. Er zijn informatiekaarten over de dichter en over de beeldend kunstenaar. Daarna volgen 'aan het werk' kaarten. De kinderen gaan aan het werk met zowel het werk van de dichter als de beeldend kunstenaar.

Onderdeel 5:

Dit onderdeel sluit aan op hetzelfde onderdeel van de poëziebak die in de middenbouw staat. De kinderen kunnen hun eigen ontwikkeling zien in het maken van gedichten. In de bovenbouw kunnen de kinderen hier ook op reflecteren.

Overzicht van de werkjes

Onderbouw:

- Voorwerpen die rijmen bij elkaar zoeken (geen werk: startactiviteit)
- Foto's die rijmen bij elkaar zoeken
- Associëren met foto's: wat hoort bij elkaar?
- Dominospel met rijmende woorden en afbeeldingen.
- Rijmwoorden bij elkaar zoeken:
  1. Rijmwoorden met dezelfde uitgang (3 verschillende uitgangen)
  2. Rijmwoorden met dezelfde uitgang (4 verschillende uitgangen)
  3. Korte woordjes bij elkaar zoeken (2 woordjes)
- Kettingassociaties met plaatjes

Middenbouw

- Kwartet rijmwoorden
- Rijmwoorden bij elkaar zoeken:
  1. Langere woorden bij elkaar zoeken
  2. Rijmzinnen bij elkaar zoeken
- Poëziebak
  1. Dichtvormen: limerick, naamdicht, elfje, rondeel, opbouwgedicht, klankgedicht, cijfergedicht, nonsensgedicht, raadselgedicht en haiku.
  2. Informatiekaarten en gedichten van dichters.
  3. Taalsymbolen - zinsontleding
  4. Gedichten van kinderen (zelf samen te stellen door de kinderen)
- Gedicht in stukjes: Zinnen van een gedicht in de juiste volgorde leggen.

Bovenbouw:

- Poëziebak:
  1. Informatiekaarten en 'aan het werk' kaarten bij verschillende dichters.
  2. 'Aan het werk' kaarten bij verschillende gedichten.
  3. Voordragen van gedichten (inclusief doosje).
  4. De dichter en de beeldend kunstenaar.
  5. Gedichten van kinderen (zelf samen te stellen door de kinderen).

Beschrijving materiaal

Onderbouw

Voorwerpen die rijmen bij elkaar zoeken

Beschrijving van het materiaal:

Dit is een (mogelijke) startactiviteit welke de leidster zelf organiseert. Veelal zijn er in de onderbouw reeds vele voorwerpjes aanwezig (bij de leeswerkjes o.a.). De leidster zorgt eenmalig voor een tweetallen voorwerpen waarvan de namen op elkaar rijmen.

Doel:

Direct: De kinderen kunnen (op basis van klank) rijmende woorden bij elkaar zoeken.
Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen. (werkt naar poëziebak mb toe)

Controle van de fout:

Auditieve controle

Leeftijd:

Vanaf 3 jaar

Aanbiedingen materiaal:

De leidster legt de voorwerpen op een kleedje. De leidster pakt een voorwerp en vraagt: "Wat is dit?" Het kind antwoordt, bijvoorbeeld: "Rok". De leidster legt de rok links bovenaan op het kleedje en zegt: "We gaan nu een voorwerp zoeken, dat daar op rijmt." De leidster en het kind gaan samen de andere voorwerpen langs. Ze vinden "sok". De leidster legt de "sok" rechts van de "rok" bovenaan het kleedje.

De leidster pakt een nieuw voorwerp en vraagt: "Wat is dit?". Het kind antwoordt en het voorwerp wordt onder de "rok" gelegd. Het rijmende voorwerp wordt erbij gezocht en er naast gelegd. Het kind gaat verder. De leidster gaat weg zodra het kind de handeling overneemt.

Verdere oefeningen:

- Zelf voorwerpen zoeken die op elkaar rijmen
- De woordjes leggen met de letterkist of stempeltars onder de voorwerpen
- Foto's die rijmen bij elkaar zoeken (zie volgend werkje)

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Heeft het kind door dat er iets fout is gegaan als het twee voorwerpen over houdt die niet op elkaar rijmen?

Verbeterd het kind zichzelf?

Foto's die rijmen bij elkaar zoeken

Beschrijving van het materiaal:

Doosje 'rijmfoto's'.

Foto's met een afbeeldingen erop die rijmen (in tweetallen). Er zijn acht sets van twee kaartjes die rijmen.

Doel:

Direct: De kinderen kunnen (op basis van klank) rijmende woorden bij elkaar zoeken.

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen. (werkt naar poëziebak mb toe)

Controle van de fout:

Auditieve en visuele controle.

Visueel: de op elkaar rijmende tweetallen hebben op de achterzijde gelijke symbolen.

Leeftijd:

Vanaf 3 jaar

Aanbiedingen materiaal:

Het kind pakt het doosje en legt de kaartjes op een tafel. De foto's hebben twee achtergrondkleuren: groen en blauw. De kaartjes worden eerst op kleur gesorteerd. (De blauwe kaartjes rijmen op de groene kaartjes.)

De leidster pakt een blauw kaartje en vraagt: "Wat zie je?" Het kind antwoordt, bijvoorbeeld: "doos". De leidster legt de "doos" links bovenaan op de tafel en zegt: "We gaan nu tussen de groene kaartjes een voorwerp zoeken, dat daar op rijmt." De leidster en het kind gaan samen de andere voorwerpen langs. Ze vinden "roos". De leidster legt de "roos" rechts van de "doos" bovenaan op de tafel.

De leidster pakt een nieuw (blauw) kaartje en vraagt: "Wat zie je?". Het kind antwoordt en het blauwe kaartje wordt onder de "doos" gelegd. Het rijmende kaartje wordt erbij gezocht en er naast gelegd. Het kind gaat verder. De leidster gaat weg zodra het kind de handeling overneemt.

Verdere oefeningen:

- Zelf plaatjes zoeken die op elkaar rijmen
- De woordjes onder de plaatjes leggen met de letters of stempelletters

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Heeft het kind door dat er iets fout is gegaan als het twee plaatjes over houdt die niet op elkaar rijmen?

Verbeterd het kind zichzelf?

Associëren met plaatjes

Beschrijving van het materiaal:

Doosje 'Wat hoort bij het jaargetijde?'

Het doosje bevat vier groene kaartjes en achtenveertig kleine kaartjes. Op de kaartjes staan afbeeldingen van onderwerpen die te maken hebben met de vier seizoenen. De vier groene kaartjes zijn vier foto's van hetzelfde landschap in vier jaargetijden.

Doel:

Direct: De kinderen kunnen afbeeldingen sorteren die met de lente, zomer, herfst of winter te maken hebben. Ze kunnen door middel van associëren weten wat bij elkaar hoort.

Indirect: De kinderen kunnen associëren rond een onderwerp of doorassociëren bij een plaatje en kunnen dit gebruiken bij het schrijven van gedichten (werkt naar poëziebak mb toe).

Controle van de fout:

Visuele controle (evenveel kaartjes bij elk onderwerp) op de achterzijde staan pictogrammen van de vier jaargetijden.

Leeftijd:

Vanaf 4 jaar

Aanbiedingen materiaal:

De leidster haalt van tevoren een aantal kaarten uit het doosje zodat er minimaal zes kaarten van elk onderwerp in het doosje zitten. Het is ook mogelijk om te beginnen met twee seizoenen en op te bouwen tot alle vier de seizoenen. Afhankelijk van de mogelijkheden van het kind kunnen er meer kaartjes toegevoegd worden totdat alle achtenveertig kaartjes onder de vier seizoenen gelegd kunnen worden.

Het kind pakt het doosje met kaartjes en legt ze op een kleedje. De leidster legt de groene kaartjes bovenaan het kleedje naast elkaar met een kleine ruimte ertussen. De leidster vraagt: "Welk seizoen is dit?" Het kind antwoordt: "Lente". Zo worden ook de andere seizoenen besproken. De leidster pakt een klein kaartje en vraagt: "Bij welk seizoen hoort dit plaatje?" Het kind legt het plaatje onder het juiste seizoen. De kleine kaartjes worden bekeken en onder het goede seizoen gelegd. Er worden steeds twee kaartjes naast elkaar gelegd (in verband met de controle van de fout). De leidster gaat weg als het kind de handeling zelfstandig overneemt.

Het kind controleert het werk: er zijn vier even lange rijen. De pictogrammen op de achterzijde geven de echte zekerheid.

Verdere oefeningen:

- Geleidelijk meer kaartjes invoegen totdat alle vier de seizoenen er bij zijn en er elk seizoen 12 kaartjes neer te leggen zijn.
- Kettingassociaties met plaatjes

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Heeft het kind door dat er iets fout is gegaan als er niet overal evenveel kaartjes liggen?

Kijkt het kind het werk zelf na?

Verbeterd het kind zichzelf?

Dominospel met rijmende woorden

Beschrijving van het materiaal:

Doosje 'rijmdomino'.

Een doosje met zestien kaartjes met aan aan de linkerkant een woord en aan de rechterkant een plaatje. Door een plaatje bij een rijmend woord te zoeken kan een cirkel gemaakt worden.

Doel:

Direct: Het kind kan het plaatje naast het rijmende woord leggen en zo een cirkel maken.

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen (werkt naar poëziebak mb toe)/

Controle van de fout:

Visuele controle; de cirkel moet uiteindelijk 'sluitend' zijn. Door de kaartjes om te draaien ziet het kind steeds gelijke nummers tegen elkaar liggen.

Auditieve controle.

Leeftijd:

Vanaf 5 jaar

Aanbiedingen materiaal:

Het kind pakt het doosje en legt de kaartjes op een kleedje. De leidster pakt een kaartje en vraagt terwijl ze naar de linkerkant van het kaartje wijst: "Wat is dit?" Het kind antwoordt: bijvoorbeeld: "boom". De leidster legt het kaartje op het kleedje. De leidster zegt: "Is er een woord dat rijmt op "boom". Het kind zegt: "room". De leidster legt het kaartje een beetje scheef achter het eerste kaartje zodat er een cirkel gevormd kan worden. De leidster vraagt welk plaatje het kind naast het woord ziet. Het kind zoekt er een rijmend woord bij en legt het kaartje nog iets schuiner naast het tweede kaartje. De leidster zegt dat ze een cirkel maken. Het laatste plaatje moet dus rijmen op het woord op het eerste kaartje. De leidster gaat weg als het kind zelfstandig verder gaat.

Verdere oefeningen:

- Zelf rijmwoorden bedenken bij de plaatjes en woorden
- Rijmwoorden neerleggen met letterkist of stempelters.
- Rijmwoorden bij elkaar zoeken

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Legt het kind de kaarten meteen al in een cirkel neer?

Of doet het kind het pas als het merkt dat het kan als het klaar is?

Verbeterd het kind zichzelf?

Rijmwoorden bij elkaar zoeken

Beschrijving van het materiaal:

Drie doosjes: Rijmwoord 1, 2 en 3.

1. Rijmwoorden met dezelfde uitgang (drie verschillende uitgangen). Er zijn vijftien kaartjes en een grotere opdrachtkaart. Drie kaartjes met de drie verschillende uitgangen zijn rood gedrukt.
2. Rijmwoorden met dezelfde uitgang (vier verschillende uitgangen). Er zijn vierentwintig kaartjes en een grotere opdrachtkaart. Vier kaartjes met de vier verschillende uitgangen zijn rood gedrukt.
3. Korte rijmwoorden bij elkaar zoeken. Er zijn zestien kaartjes en een grotere opdrachtkaart.

Doel doosje 1:

Direct: De kinderen kunnen de woorden sorteren op rijm. Daarbij kunnen ze op klank letten en op de laatste letters van het woord (die blijven hetzelfde).

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen (werkt naar poëziebak mb toe).

Doel doosje 2:

Direct: De kinderen kunnen de woorden sorteren op rijm. Daarbij kunnen ze op de klank letten en op de laatste letters van het woord (die blijven hetzelfde).

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen (werkt naar poëziebak mb toe).

Doel doosje 3:

Direct: De kinderen kunnen korte woorden die rijmen, lezen en bij elkaar leggen.

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen. (werkt naar poëziebak mb toe)

Controle van de fout:

Visuele controle; tevens door middel van gelijke symbolen op de achterzijde.

Auditieve controle

Leeftijd:

Vanaf 5 jaar

Aanbiedingen materiaal:

Doosje 1: Het kind pakt het doosje en legt de kaartjes op een tafel. De leidster legt de drie grote kaartjes bovenaan de tafel. De leidster laat het kind de grote kaartjes lezen. De leidster vraagt: "Wat rijmt er op "been"? Het kind antwoordt: "peen". De leidster legt het kaartje onder het kaartje waar "been" op staat. De leidster laat het kind de andere rijmende woorden er onder leggen.

De leidster gaat weg als het kind zelfstandig verder gaat.

Doosje 2: Het kind kan dit doosje zelfstandig doen. Mocht het kind uitleg nodig hebben dan is de uitleg gelijk aan doosje 1. Het verschil zit in de woorden en het feit dat er in doosje 2 vier verschillende uitgangen zitten in plaats van drie.

Doosje 3: De leidster haalt eventueel een aantal kaartjes uit het doosje als het te veel woorden voor één keer zijn.

Het kind pakt het doosje en legt de kaartjes op een tafel. Het kind zet het doosje terug in het kastje. De leidster pakt een kaartje, legt het links op tafel en vraagt: "Wat staat hier?" Het kind antwoordt: bijvoorbeeld "boos". De leidster vraagt of "boos" rijmt op een woord uit de overige woorden. Het kind zegt: "roos". De leidster legt het kaartje met "boos" naast het kaartje met "roos". De andere kaartjes worden op dezelfde manier naast elkaar gelegd. De leidster gaat weg als het kind zelfstandig verder gaat.

Verdere oefeningen:

- Zelf rijmwoorden bedenken en neerleggen met letters of stempelletters of schrijven.
- Langere rijmwoorden bij elkaar zoeken
- Zinnen met rijmende woorden bij elkaar zoeken

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Leest het kind elk woord letter voor letter of herkent het de uitgang van het woord na een paar woorden?

Hoe legt het kind de kaartjes neer?

Verbeterd het kind zichzelf?

Kettingassociaties met plaatjes

Beschrijving van het materiaal:

A5 kaart 'Waar denk je aan?'

Het materiaal bestaat uit een opdrachtkaart formaat A5. Op de achterkant van de opdrachtkaart staat een voorbeeld.

De leidster zorgt zelf voor tijdschriften met plaatjes.

Doel:

Direct: De kinderen kunnen een ketting van associaties maken. (Het plaatje dat ze zoeken roept een nieuwe associatie op en daar zoeken ze dan weer een plaatje van. Zo ontstaat een ketting met associaties).

Indirect: De kinderen kunnen associëren rond een onderwerp of doorassociëren bij een plaatje en kunnen dit gebruiken bij het schrijven van gedichten (werkt naar poëziebak mb toe).

Controle van de fout:

n.v.t.

Leeftijd:

vanaf 5 jaar

(indien het kind nog niet kan lezen dient het de opdracht verteld te worden aan het kind)

Aanbiedingen materiaal:

Dit materiaal heeft een introducerende activiteit. Bijvoorbeeld klassikaal of met een groepje.

De leidster legt uit wat een kettingassociatie is. Bijvoorbeeld: "Zoek een plaatje. Kijk naar het plaatje? Wat staat er op? Waar moet je aan denken als je naar dat plaatje kijkt? Zoek daar een plaatje van. Zoek steeds plaatjes en leg die achter het vorige plaatje. Je krijgt een ketting". De leidster laat het voorbeeld zien op de achterkant van de opdrachtkaart.

Na de instructie kunnen de kinderen zelfstandig aan het werk. De kinderen zoeken in tijdschriften en andere bronnen met plaatjes afbeeldingen op en plakken die op een papier. Ze tekenen een pijl en plakken daarna een plaatje van hetgeen waar ze toen aan moesten denken.

Verdere oefeningen:

- Woordweb maken (MB)

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Blijft het kind bij één onderwerp (associëren) of maakt het een kettingassociatie?

Hoe hanteert het kind de schaar?

Hoe gebruikt het kind de lijm?

Middenbouw

Kwartet rijmwoorden

Beschrijving van het materiaal:

Doosje 'Rijmwoorden kwartet'.

Een doosje met zesendertig kaartjes (negen kwartetten).

Doel:

Direct: De kinderen kunnen door middel van de plaatjes en de woorden een kwartet (vier stuks) bij elkaar zoeken van rijmende woorden.

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen (werkt naar poëziebak mb toe).

Controle van de fout:

Visuele controle

Auditieve controle

Leeftijd:

Vanaf 6 jaar

Aanbiedingen materiaal:

In dit kwartet kunnen woorden zitten die de kinderen nog niet kennen. Mocht het nodig zijn, dan kan de leidster de woorden, bijvoorbeeld 'kroos', uitleggen.

Voor de meeste kinderen zal het kwartetspel duidelijk zijn, maar mochten de kinderen de regels niet kennen, dan kan de leidster de volgende uitleg geven:

Introductie: Een kwartet is een verzameling van vier bij elkaar horende kaarten.

Vorbereiding 1: Alle kaarten worden onder de spelers verdeeld. Het kan zijn dat sommige spelers meer kaarten hebben dan andere spelers. De kaarten neem je in je hand. Je laat ze niet aan de andere spelers zien. Soms kun je met de kaarten die je hebt gekregen al een kwartet maken. Leg dit kwartet dan open voor je op tafel.

óf:

Vorbereiding 2: Bij het verdelen van de kaarten worden er ook kaarten aan een blinde stapel gedeeld. Het spel verloopt zoals hierboven beschreven, maar als iemand een kaart vraagt die niet gegeven kan worden, dan krijgt hij een kaart van de blinde stapel als afsluiting van zijn beurt. Deze variant kan ook door 2 spelers worden gespeeld.

Een spelbeurt: Als je begint, vraag je aan één van de andere spelers een kaart die je niet hebt. Dit moet dan wel een kaart zijn van een kwartet waarvan je zelf minimaal één kaart in je hand hebt. Noem de naam van het kwartet en vraag naar de kaart uit dit kwartet die je wilt hebben. Als de speler die kaart heeft, dan moet hij deze aan je afgeven en mag je doorgaan met kaarten vragen. Dit hoeft overigens niet aan dezelfde speler. Als je een setje van vier kaarten hebt, roep je 'kwartet!' en leg je de vier bij elkaar horende kaarten voor je neer op tafel.

Heeft de speler de gevraagde kaart echter niet, dan is je beurt voorbij en mag de speler aan wie je het laatst een kaart vroeg de volgende vraag stellen.

Verdere oefeningen:

- Gedicht in stukjes
- Poëziebak

Observatiepunten:

Gaan de kinderen zelfstandig verder?

Leest het kind elk woord letter voor letter of herkent het de uitgang van het woord na een paar woorden?

Verbeterd het kind zichzelf?

5 Recitmenten

Rijmwoorden bij elkaar zoeken

Beschrijving van het materiaal:

Twee doosjes:

1. 'woorden die rijmen'
  2. 'zinnen die rijmen'
1. Lange rijmwoorden bij elkaar zoeken. Zestien kaartjes (acht donker blauw, acht lichtblauw) met opdrachtkaart.
  2. Rijmzinnen bij elkaar zoeken. Zestien kaartjes met opdrachtkaart.

Doel doosje 1:

Direct: De kinderen kunnen lange woorden die rijmen lezen en bij elkaar leggen.

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen (werkt naar poëziebak mb toe).

Doel doosje 2:

Direct: De kinderen kunnen korte zinnen lezen en de rijmende zinnen in de goede volgorde naast elkaar leggen.

Indirect: De kinderen weten wat rijm is en kunnen zelf rijmwoorden verzinnen. (werkt naar poëziebak mb toe)

Controle van de fout:

Auditieve controle

Visuele controle

Leeftijd:

Vanaf 6 jaar

Aanbiedingen materiaal:

Doosje 1: De leidster haalt eventueel een aantal kaartjes uit het doosje als het te veel woorden voor één keer zijn.

Het kind pakt het doosje en legt de kaartjes op een tafel. De leidster pakt een kaartje met een donker gedrukt woord en legt het links op tafel. Ze laat het kind de donker gedrukte woordjes links onder elkaar neerleggen. De leidster pakt een kaartje met een lichtere kleur gedrukt woord en vraagt: "Wat staat hier?" Het kind antwoordt: bijvoorbeeld "verlegen". De leidster vraagt of "verlegen" rijmt op een woord uit het rijtje woorden dat onder elkaar ligt. Het kind zegt: "regen". De leidster legt het kaartje met "verlegen" naast het kaartje met "regen". De andere kaartjes worden op dezelfde manier naast de rij met donker gedrukte woorden gelegd. De leidster gaat weg als het kind zelfstandig verder gaat.

Doosje 2: Het kind pakt het doosje en legt de kaartjes op een tafel. De leidster pakt een kaartje waarvan de zin begint met een hoofdletter. Ze laat het kind de kaartjes met hoofdletters onder elkaar leggen. De leidster vraagt het kind een kaartje te lezen. De leidster vraagt: "Welke zin rijmt er op die zin?" Het kind legt de rijmende zin achter het kaartje. De leidster laat het kind de volgende zin lezen. De leidster gaat weg als het kind zelfstandig verder gaat.

Verdere oefeningen:

- Gedichten in stukjes
- Poëziebak
- Zelf gedichten schrijven die rijmen
- Leeszinnen

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Leest het kind elk woord letter voor letter of herkent het de uitgang van het woord na een paar woorden?
Hoe leest het kind de zinnen?
Hoe legt het kind de kaartjes neer?
Verbeter het kind zichzelf?

5 Recitmenten

Handleiding poëziebak (middenbouw)

Algemeen

De vier groepen kaarten van de poëziebak zijn verdeeld over twee houten bakken, gescheiden door een tabblad.

In de poëziebak zitten de volgende materialen:

1. Dichtvormen (uitleg gedicht, een voorbeeld en een 'aan het werk kaart')
2. Informatiekaarten over verschillende dichters en gedichten van die verschillende dichters
3. Gedichten van de kinderen (zelf toevoegen)
4. De 'aan het werk kaarten' voor taalsymbolen en insontleding
5. Controlekaarten voor de gedichten in stukjes

Korte toelichting 1 t/m 3

1. Dichtvormen

In dit deel van de poëziebak zitten kaarten met kenmerken van dichtvormen. De dichtvormen bestaan uit: een naamdicht, een limerick, een elfje, een rondeel, een opbouwgedicht, een klankgedicht, een cijfergedicht, een nonsensgedicht, een raadselgedicht en een haiku. De kinderen kunnen met deze kaarten zelf gedichten maken in verschillende vormen. Van elke dichtvorm zit een uitleg en de kenmerken van de dichtvorm in de bak, een voorbeeld van het gedicht en een handleiding waarmee de kinderen zelf een gedicht kunnen schrijven. Er is geen sprake van een vaste volgorde. Er is geen vaste volgorde; de kinderen kunnen met elke dichtvorm beginnen.

2. Informatiekaarten over verschillende dichters en hun gedichten

In dit deel van de bak staan informatiekaarten over verschillende dichters en verschillende gedichten van die dichters. De kinderen kunnen deze informatiekaarten en gedichten lezen en ze kunnen inspiratie opdoen voor hun eigen gedicht.

De leidster kan er voor kiezen om een onderscheid te maken tussen de dichters. Tussen elke dichter komt er dan een label te staan. De leidster kan zelf de gedichten uitzoeken en op karton plakken. Het is ook leuk om de kinderen gedichten te laten meenemen die zij leuk vinden. Deze gedichten kunnen ze dan zelf op karton plakken en in de bak zetten onder de juiste schrijver.

Het is ook leuk om over elke dichter wat informatie te verzamelen. Dit kan de leidster zelf doen, maar dit kunnen de kinderen ook doen. De kinderen vergaren dan ook kennis over verschillende dichters. Zoals al eerder beschreven: middenbouwers zijn dol op feiten. Ze kunnen dan nu feiten verzamelen over schrijvers van gedichten. Eventueel kunnen er nog opdrachten gemaakt worden.

3. Gedichten van de kinderen

Dit deel van de bak bevat gedichten van de kinderen die zij zelf gemaakt hebben. Zo worden alle gedichten bewaard en kunnen de kinderen ideeën opdoen van elkaars gedichten. Het is leuk als de gedichten meegaan naar de bovenbouw. De kinderen kunnen dan zelf zien wat voor een ontwikkeling ze hebben doorgemaakt.

Kinderen kunnen de prachtigste gedichten schrijven. Dit blijkt uit het onderstaande gedicht.

Citaat: Bongenaar, D. & van de Rijzen, M. (1999). *Scriptie: Poëzie*. Amsterdam: Pabo Montessori "Het is een ode aan de schuurpapierenletters." Het is een gedicht van een elfjarig kind:

Letters

Weer een letter

nog een letter

hoeveel letters zijn er wel?

Leer die letter

voel die letter
ik schrijf er nog één op mijn vel
Al die letters
wat een letters
ik ken er nu al elf
de letter b
de letter l
schrijven gaat vanzelf
Als ik al die letters leer
voelen schrijven keer op keer
dan weet ik als ik later groot ben
al die letters uit mijn hoofd ken.

5
recitmenten

Poëziebak middenbouw

Beschrijving van het materiaal:

De vier groepen kaarten van de poëziebak zijn verdeeld over twee houten bakken, gescheiden door een tabblad.

In de poëziebak zitten de volgende materialen:

1. Dichtvormen (uitleg gedicht, een voorbeeld en een 'aan het werk kaart')
2. Informatiekaarten over verschillende dichters en gedichten van die verschillende dichters
3. Gedichten van de kinderen (zelf toevoegen)
4. De 'aan het werk kaarten' voor taalsymbolen en zinsontleding
5. Controlekaarten voor de gedichten in stukjes

Doel:

Het kind kan de volgende dichtvormen toepassen op hun eigen gedichten:

- elf
- opbouwgedicht
- naamdicht
- klankgedicht
- raadselgedicht
- nonsensgedicht
- rondeel
- cijfergedicht (evt. bovenbouw)
- limerick (evt. bovenbouw)
- haiku

Het kind weet informatie over verschillende dichters.

Kinderen waarderen hun eigen gedichten en die van anderen.

Controle van de fout:

Door de leidster.

Leeftijd:

Vanaf 6 jaar

Aanbiedingen materiaal (onderdeel 1):

De 'aan het werk kaarten' spreken voor zich. Mocht het kind toch moeite hebben met het begrijpen van een 'aan het werk kaart', dan kan de leidster het volgende lesje geven.

De leidster pakt een kaart uit de poëziebak van het onderdeel dichtvormen. Ze pakt een dichtvorm waar het kind op dat moment aan toe is. Als voorbeeld nemen we de dichtvorm: het elfje. De leidster laat het kind de eerste en de tweede kaart van het elfje lezen. Ze vraagt het kind hoeveel regels een elfje heeft. De leidster laat het kind antwoorden. Het kind schrijft in zijn schrift onder elkaar de cijfers 1 t/m 5 op.

De leidster vraagt aan het kind wat er in regel 1 komt te staan. De leidster helpt het kind op weg door vragen te stellen over waar het elfje over moet gaan. Bijvoorbeeld een dier. Het kind schrijft de naam van het dier op. Het kind leest wat er op regel 2 moet komen te staan. Het kind schrijft dit op. Dit gaat door tot regel 5. Zodra de leidster ziet dat het kind zelfstandig verder kan werken, laat ze het kind alleen. Eventueel kan ze af en toe langslopen om te kijken of het kind nog goed verder werkt.

Verdere oefeningen:

- Het kind kan in de vorm van de andere gedichten een gedicht maken.
- Het kind kan de informatiekaarten lezen over dichters en gedichten van dichters.

- Het kind kan gedichten van andere kinderen lezen.

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Werkt het kind volgens het stappenplan van de dichtvorm?

Gedicht in stukjes

Vorbereidende oefening:

Kinderen moeten weten wat ritme en melodie is. Het is aan te raden om dit in een algemene les aan te bieden.

De kinderen hebben al rijmwoorden en rijmzinnen bij elkaar gezocht.

Het kind weet wat een gedicht is.

Het kind weet dat een gedicht niet altijd hoeft te rijmen.

Het kind weet wat een verhalend gedicht is.

Het kind heeft al eerder zelf gedichten gemaakt.

Beschrijving van het materiaal:

Drie doosjes 'Gedicht in stukjes' met elk een gedicht in stukken en het gedicht in zijn geheel als controlekaart. De doosjes hoeven niet op volgorde worden gedaan.

Doosje 1:

Gedicht: Twee kusjes, Johanna Kruit. Tien 'zinnen' kaartjes en twee opdrachtkaartjes.

Doosje 2:

Gedicht: Liefste, Hans en Monique Hagen. Acht 'zinnen' kaartjes en twee opdrachtkaartjes.

Doosje 3:

Gedicht: Ik ben lekker stout, Annie M.G. Schmidt. Elf 'zinnen' kaartjes en twee opdrachtkaartjes.

Doel:

Zinnen van een gedicht in de juiste volgorde leggen.

Controle van de fout:

Controlekaart met het gedicht in zijn geheel.

Leeftijd:

Vanaf 8 jaar

Aanbiedingen materiaal:

Het kind pakt een willekeurig doosje. De leidster laat het kind het doosje uitpakken. De kaart met het hele gedicht legt de leidster op z'n kop links bovenaan op de tafel neer. De leidster legt de gekleurde kaartjes met de titel en de naam van de dichter bovenaan de tafel. De 'zinnen'kaarten legt ze onder elkaar neer. Ze zegt: "Met deze kaarten kunnen we een gedicht maken".

Ze begint met de titel. Ze spreekt de titel uit en zegt tegen het kind: "Dit is de titel". Het kind mag nu de titel uitspreken. De leidster pakt de andere gekleurde kaart en zegt: "Dit is de dichter van het gedicht." Het kind mag daarna ook de andere kaarten lezen. De leidster legt de kaarten in de goede volgorde. Dit doet ze steeds door de kaarten achter elkaar hardop te lezen. Ze bekijkt steeds welke kaart er goed bij een andere kaart past. Als ze klaar is laat ze het kind het gedicht lezen. De leidster doet de kaarten door elkaar. Ze legt de titel weer neer. Het kind mag nu verder gaan.

Verdere oefeningen:

- Het kind kan de andere doosjes maken.

Observatiepunten:

Sommige gedichten hebben een rijmschema. De leidster moet goed observeren of de kinderen het aankunnen.

Gaat het kind zelfstandig verder?

Taalsymbolen met gedichten

Beschrijving van het materiaal:

Zestien kaarten in de poëziebak: drie uitlegkaarten (één voor de taalsymbolen, twee voor zinsontleding) en dertien gedichten.

Doel:

Direct: De kinderen kunnen woordbenoemen toepassen op gedichten

Indirect: Het kind leert door de taalsymbolen de betekenis en de functie van woordsoorten en krijgt inzicht in de samenhang van de zinsdelen.

Controle van de fout:

Door de leidster.

Leeftijd:

Vanaf 7 jaar

Het kind kan met dit materiaal werken, zodra de taalsymbolen uit kist 1 verwerkt zijn.

Aanbiedingen materiaal:

Het kind kan zelfstandig met dit materiaal werken. Als het kind moeite heeft met een taalsymbool kan de betreffende taaldoos herhaald worden.

Verdere oefeningen:

- Het kind zoekt zelf gedichten en teksten en past het woordbenoemen op toe.

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Kent het kind alle taalsymbolen?

Verbetert het kind zichzelf?

Zinsontleding met gedichten

Beschrijving van het materiaal:

Zestien kaarten in de poëziebak: drie uitlegkaarten (één voor de taalsymbolen, twee voor zinsontleding) en dertien gedichten.

Doel:

Direct: De kinderen kunnen zinsontleding toepassen op gedichten.

Indirect: Het ontdekken van de zinsbouw en het leren van de namen van de zinsdelen.

Controle van de fout:

Door de leidster

Leeftijd:

Het kind kan met dit materiaal werken, zodra het kind het kistje 2B van het pijlenmateriaal heeft verwerkt.

Aanbiedingen materiaal:

Het kind kan zelfstandig met dit materiaal werken. Als het kind moeite heeft met een zinsdeel, kan de betreffende vraag uit het pijlenmateriaal gesteld worden. Dit werk is te doen met het pijlenmateriaal of de zinsontledingstabel.

Verdere oefeningen:

- Het kind zoekt zelf gedichten en teksten en past de zinsontleding op toe.

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

Kent het kind alle zinsdelen?

Verbetert het kind zichzelf?

Bovenbouw

Handleiding poëziebak (bovenbouw)

Algemeen

De poëziebak van de bovenbouw sluit aan op die van de middenbouw.

In de poëziebak voor de bovenbouw zitten de volgende materialen:

1. Informatiekaarten, vragenkaarten en 'aan het werk' kaarten over verschillende dichters. Gedichten van die verschillende dichters
2. Gedichten van de kinderen (zelf toe te voegen).
3. Vragen- en 'aan het werk' kaarten bij de dichters en de beeldend kunstenaar.
4. 'Aan het werk' kaarten over het voordragen van gedichten.

Korte toelichting bij de kaarten.

1. Informatiekaarten, vragenkaarten en 'aan het werk' kaarten over verschillende dichters. Gedichten van die verschillende dichters

De volgorde van het eerste onderdeel van de poëziebak is als volgt:

1. Eerst een informatiekaart over een dichter.
2. Dan een vragenkaart en een 'aan het werk' kaart die beide te maken hebben met de informatiekaart over de dichter.
3. Als laatste verschillende gedichten van deze dichter. De kinderen kunnen deze gedichten lezen en ze kunnen inspiratie opdoen voor hun eigen gedicht.

Op elke vraag- en 'aan het werk' kaart staat wat de kinderen nodig hebben en wat ze moeten doen. Hierdoor kunnen de kinderen zelfstandig met de kaarten aan de slag.

De kaarten hoeven niet op volgorde gedaan te worden, wel is op de achterzijde een nummering aangebracht. Deze nummering is bedoeld om de bak geordend op te ruimen. Zo is de poëziebak overzichtelijk en is een informatiekaart en een gedicht van een dichter makkelijk te vinden.

2. Gedichten van de kinderen

Dit onderdeel van de poëziebak bevat gedichten van de kinderen die zichzelf gemaakt hebben. Zo worden alle gedichten bewaard en kunnen de kinderen ideeën opdoen van elkaars gedichten.

De gedichten die de kinderen in de middenbouw hebben gemaakt, kunnen ook in dit onderdeel van de poëziebak. De kinderen kunnen dan zelf zien wat voor een ontwikkeling ze hebben doorgemaakt.

3. Vragen- en 'aan het werk' kaarten bij verschillende poëziekaarten.

In het derde onderdeel van de poëziebak zitten verschillende poëziekaarten. Na elke poëziekaart komt er een kaart met informatie over de dichter en informatie over de kunstenaar van de poëziekaart. Als de kinderen de poëziekaart en de informatiekaart gelezen hebben volgen er vraag- en 'aan het werk' kaarten over de poëziekaart. De kinderen kunnen deze vraag- en 'aan het werk' kaarten maken. Op elke vraag- en 'aan het werk' kaart staat wat de kinderen nodig hebben en wat ze moeten doen. Bijna alle kaarten zijn hierdoor zelfstandig te maken.

Het lezen van de poëziekaarten, informatiekaarten en het maken van de vraag- en 'aan het werk' kaarten gebeurt wel op een vaste volgorde per dichter. In andere woorden: als het kind begonnen is met een dichter, dan maakt het de vraag- en 'aan het werk' kaarten af voordat het aan een andere dichter begint.

4. 'Aan het werk' kaarten over het voordragen van gedichten.

Het vierde deel van de poëziebak gaat over het voordragen van gedichten. Kinderen houden in de bovenbouw meestal een spreekbeurt of een boekbespreking. Het voordragen van een gedicht sluit hier mooi op aan. Het voordragen kan met dit onderdeel van de poëziebak geoefend worden.

De kinderen gaan gedichten oefenen met intonatie. In de bak staan acht gedichten en acht intonaties. Op de 'aan het werk' kaart staat wat de kinderen nodig hebben en wat ze moeten doen. Ze kunnen met dit onderdeel dus zelfstandig aan de slag.

Tenslotte kunnen de kinderen ook hun eigen gedichten voordragen voor de klas.

Poëziebak bovenbouw

Voorwaarden voordat kinderen met de poëziebak gaan werken:

- De kinderen moeten weten hoe ze met de computer werken en hoe ze met internet werken. Dit is vereist voor onderdeel 3 van de poëziebak.
- Voor onderdeel 4 kan het handig zijn dat de kinderen al bekend zijn met het communicatiemateriaal, omdat intonatie in het communicatiemateriaal ook een onderdeel is.

Beschrijving van het materiaal:

De poëziebak is verdeeld in vier onderdelen; het is een vervolg op de poëziebak van de middenbouw.

Onderdeel 1:

Informatiekaarten, vragenkaarten en 'aan het werk' kaarten over verschillende dichters. Gedichten van die verschillende dichters

Onderdeel 2:

Gedichten van de kinderen (zelf toe te voegen).

Onderdeel 3:

Vragen- en 'aan het werk' kaarten bij de dichter en de beeldend kunstenaar.

Onderdeel 4:

Aan het werk' kaarten over het voordragen van gedichten.

Doel:

Het kind kan zich inleven in de gedichten en begrijpt waar de gedichten over gaan. Het kind weet informatie over verschillende dichters en kan deze toepassen. Het kind kan met een bepaalde intonatie een gedicht voordragen.

Controle van de fout:

Door de leidster.

Aanbiedingen materiaal (onderdeel 1):

De 'aan het werk' kaarten spreken voor zich.

Observatiepunten:

Gaat het kind zelfstandig verder?

De voorbereide omgeving

Onderbouw

In een goede voorbereide omgeving voor poëzie zijn er materialen in de klas die het kind kan prikkelen. In de onderbouw kan er gedacht worden aan het volgende:

Werk aan de muur

Volgens Montessori is het belangrijk om vooral veel werk aan de muur te hangen op hoogte van de kinderen. Dit werk kan van de kinderen zijn of gedichten van echte dichters.

Boeken met gedichten en versjes

Het is aan te raden in de klas boeken te hebben staan met gedichten en versjes. Kinderen kunnen zelf boeken meenemen of de leidster kan ze al in de klas hebben gezet. Het is belangrijk om veel dichtbundels te hebben.

Plaatjes-rijmwoordenboek

De leerkracht maakt samen met de kinderen een plaatjes-rijmwoordenboekje. Onder de plaatjes kunnen de woorden genoteerd worden en daaronder woorden die rijmen op dat woord.

Montessorimateriaal

Rijmwoorden neerleggen met de letterkist of stempelletters, bij voorwerpen, plaatjes of zonder iets.

De leidster

De leidster kan versjes voorlezen en ze samen met de kinderen leren. Ze kan bijvoorbeeld verhalende gedichten van Annie M.G. Schmidt voorlezen en die laten uitbeelden.

Middenbouw

In een goede voorbereide omgeving voor poëzie zijn er materialen in de klas die het kind kan prikkelen. In de middenbouw kan er gedacht worden aan het volgende:

Werk aan de muur

Volgens Montessori is het belangrijk om vooral veel werk aan de muur te hangen op hoogte van de kinderen. Dit werk kan van de kinderen zijn of gedichten van echte dichters.

Het is ook leuk om poëzieaffiches in je klas op te hangen. Stichting PLINT te Eindhoven levert deze affiches. Verder leveren ze ook poëziekaarten (deze kaarten zijn ook opgenomen in de poëziebak van de bovenbouw bij het onderdeel de dichter en de beeldend kunstenaar).

Boeken met gedichten

Het is aan te raden in de klas boeken te hebben staan met gedichten. Kinderen kunnen zelf boeken meenemen of de leidster kan ze al in de klas hebben gezet.

“Op de Montessori scholen zijn geen stapels gelijke leesboeken; we hebben in elke groep een kleine bibliotheek, waarvan geldt; “Elck wat wils”. Verhalen, gedichten, reisbeschrijvingen, historische of biologisch boeken kunnen vrij gekozen en geraadpleegd worden. De kinderen hebben boeken om zichzelf te ontwikkelen, om wetenswaardigheden te vergaren, maar ook om te genieten.”

Gedichtenmap

“Om de honger naar poëzie van de kinderen te stillen heeft Maria Montessori op haar verzoek in 1924 drie opeenvolgende bundels voor haar montessori leerlingen laten samenstellen. De bundels heette “Verzen voor Kinderen”, geschreven door Dr. J. A. Nijland.

Uit deze bundels verzamelden kinderen gedichten. Deze stopten ze in hun gedichtenmapjes.”

Montessori begon dus al in 1924 met de gedichtenmapjes. De kinderen vonden dit geweldig. Kinderen hebben een eigen smaak qua gedichten. Het is daarom leuk om de kinderen in de jaren dat ze op school zitten, zelf gedichten te laten verzamelen die zij mooi vinden. Deze gedichten komen dan in een gedichtenmap. In de gedichtenmap komen ook gedichten die de kinderen zelf hebben geschreven. Je stimuleert kinderen dan om bezig te gaan met gedichten. Dit draagt bij aan de algemene ontwikkeling van een kind.

Montessori materiaal

In de klas staan er uiteraard ook montessorimaterialen die gebruikt kunnen worden bij poëzie. De volgende ideeën zijn bruikbaar in de middenbouw:

- Met de stempelletters kunnen kinderen eerst hun gedicht neerleggen. Hierna kunnen ze hun gedicht opschrijven in hun schrift of op een blaadje.
- Met de taalsymbolen zouden de kinderen de woorden van een gedichten kunnen benoemen.
- Met de leeskast kan een rijmkwartet gemaakt worden

De leidster

De leidster is de belangrijkste factor van de voorbereide omgeving. Ze kan een grote bijdrage leveren aan poëzie in de klas. De leidster kan de kinderen motiveren. Het is belangrijk dat de leidster één keer in de week tijd besteedt aan poëzie. Dit kan door voorlezen van een gedicht of de leidster geeft een algemene les poëzie, een dichter etc.

Bovenbouw

Werk aan de muur

Net zoals in de onderbouw en in de middenbouw is het ook in de bovenbouw belangrijk dat er veel werk van de kinderen en van dichters aan de muur hangt. In de bovenbouw is het ook leuk om poëzieaffiches (Stichting Plint) in je klas op te hangen. Ook zelfgemaakte poëzieaffiches kunnen worden opgehangen.

Boeken met gedichten

Het is aan te raden in de klas boeken te hebben staan met gedichten. Kinderen kunnen zelf boeken meenemen of de leidster kan ze al in de klas hebben gezet. Het hebben van veel dichtbundels in de klas is belangrijk. Sommige boeken van de middenbouw zijn zeker nog te gebruiken voor de bovenbouw, maar er zijn ook andere dichtbundels nodig dan in de onder- en middenbouw.

“Op de Montessori scholen zijn geen stapels gelijke leesboeken; we hebben in elke groep een kleine bibliotheek, waarvan geld; “Elck wat wils”. Verhalen, gedichten, reisbeschrijvingen, historische of biologisch boeken kunnen vrij gekozen en geraadpleegd worden. De kinderen hebben boeken om zichzelf te ontwikkelen, om wetenswaardigheden te vergaren, maar ook om te genieten.”

De leidster

De kinderen in de bovenbouw kunnen al veel meer dan in de middenbouw. Toch blijft het noodzakelijk dat de leidster zeker nog één keer in de week tijd besteedt aan poëzie. Ze blijft een grote bijdrage leveren aan poëzie in de klas.

Bundels, verzen en gedichten voor kinderen

Onderbouw

- Abrahamz, S. (2000). *Rijmpjes en versjes uit de oude doos*. Amsterdam: Meulenhoff
- Buul, T. van. & Stigter, B. (2000). *Als je goed om je heen kijkt zie je dat alles gekleurd is*. Amsterdam: Querido
- Hagen, H. & Hagen, M. (2000). *Jij bent de liefste*. Amsterdam: Querido
- Hagen, H. & Hagen, M. (2001). *Ik zie lichtjes in je ogen*. Amsterdam: Van Goor
- Schmidt, A. M.G. (2003). *Ziezo. De 347 kinderversjes*. Amsterdam/ Antwerpen: Querido's
- Stip, K. *Mijn beesten staan er gekleurd op*. Amsterdam: Bert Bakker
- Os, E. van & Krijger, M. (1997). *Dit boek is voor jou, het gaat over mij*. Rilburg: Zwijsen

Middenbouw

- Abrahamz, S. (2000). *Rijmpjes en versjes uit de oude doos*. Amsterdam: Meulenhoff
- Biemans, I. (2000). *Mijn rechteroog dicht mij linkeroog open*. Amsterdam: Leopold
- Buul, T. van. & Stigter, B. (1993). *Ik geef je niet voor een koperschip met tweehonderd witte zeilen: 333 gedichten en gedichtjes, rijmen en rijmpjes van vroeger en nu en voor heel jong en ouder*. Amsterdam: Querido
- Buul, T. van. & Stigter, B. (2000). *Als je goed om je heen kijkt zie je dat alles gekleurd is*. Amsterdam: Querido
- Schmidt, A. M.G. (2003). *Ziezo. De 347 kinderversjes*. Amsterdam/ Antwerpen: Querido's
- Vries, A. de. (2000). *Van Alphen tot Zonderland. De Nederlandse kinderpoëzie van alle tijden verzameld*. Amsterdam: Querido
- Wimink, W. (1993). *Ik snap het*. Amsterdam: Bert Bakker
- Wimink, W. (1994). *Het ABC van Willem Wilmink*. Amsterdam: Querido
- Aarts, C.J. & Etten, M.C. (2000). *Domweg gelukkig in de Dapperstraat. De bekendste gedichten uit de Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Bert Bakker

Bovenbouw

- Aarts, C.J. & Etten, M.C. (2000). *Domweg gelukkig in de Dapperstraat. De bekendste gedichten uit de Nederlandse literatuur*. Amsterdam: Bert Bakker
- Amstel, J. van. (1998). *Grappen, grolle, ragebollen*. Hoorn: Notabene
- Biemans, I. (2000). *Mijn rechteroog dicht mij linkeroog open*. Amsterdam: Leopold
- Buul, T. van. & Stigter, B. (2000). *Als je goed om je heen kijkt zie je dat alles gekleurd is*. Amsterdam: Querido